

Людмила ДАНИЛЕНКО

Навчально-науковий інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, 01601, Україна
Електронна пошта: dankoua@ukr.net
<https://orcid.org./0000-0002-1812-973X>

ЩЕ РАЗ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ПАНТЕЛИК

Стаття є продовженням дослідження авторкою етимології слова *пантелик* та значення фразеологізму *збити з пантелику*. Приводом послужила розвідка польського лінгвіста А. Фаловського, опублікована в журналі «SlaviaOrientalis». Окрім коментарів до матеріалів останніх студій, у ній констатовано потребу в подальшій дискусії. На сьогодні відомі різні етимологічні гіпотези (наприклад, польська, грецька), що залишаються не доведеними. У цій статті запропоновано нову версію про давньогрецькі корені слова. Концепція ґрунтується на матеріалі греко-латинського етимологічного словника, греко-латинсько-англійського словника, тлумачних і двомовних словників. Імовірно видається словотвірний винахід І. Котляревського *пантелик* від грецької основи *παντάλ-* з додаванням поширеного в українській мові суфікса *-ик* (можливо, з метою створення рими «сватоньку-старуку, ізбий Енея з пантелику»). Первісне значення фразеологізму *збити з пантелику* можна представити у вигляді семантичної моделі «зробити найнещаснішим → позбавити глузду, розуму». Акцентовано також, що затемнення внутрішньої форми слова *пантелик* спричинило семантичну еволюцію фразеологізму *збити з пантелику* → ‘збити з правильного шляху, дезорієнтувати, заплутати’, чому посприяв не лише контекст «Енеїди», пов’язаний з морським шляхом Енея, але й значення вислову *збити з пантелику* ‘збити з дороги, пуття’ в багатьох словниках ХІХ– початку ХХ ст. Версія у першій статті авторки спиралася саме на ідею контамінації гр. *πατος* ‘дорога’ і *ποντος* ‘море’ → *пантелик*. У сучасній українській мові фіксуються два значення фразеологізму *збити з пантелику*, тісно пов’язаного з українською мовою, її глибокими культурними коренями.

Ключові слова: українська мова, давньогрецька мова, фразеологія, етимологія, семантика, збити з пантелику.

Академік Григорій Петрович Півторак, відомий у світовій славистиці історик мови, значну частину свого наукового доробку присвятив лексичній етимології. За нашими підрахунками, для «Етимологічного словника української мови» учений уклад 3300 словникових статей. Одна з них — *пантелик* — свого часу привернула нашу увагу у зв’язку з історико-етимологічною реконструкцією фразеологізму *збити з пантелику*. Назва пропонованої статті апелює до дискусії, яку зовсім недавно продовжив А. Фаловський [Fałowski].

Цитування: Даниленко Л. Ще раз про український пантелик. Мовознавство. 2025. № 3. С. 67–78. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-342-2025-3-004>

Citation: Danylenko L. (2025). Sheche raz pro ukrainskyi pantelyk [Once more on Ukrainian pantelyk]. Movoznavstvo, (3), 67–78. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-342-2025-3-004>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Студія польського мовознавця містить коментарі до останніх досліджень [Ніколаєва, Ніколаєв; Даниленко], а також нову ідею стосовно загадкового слова *пантелик* і його фразеологічного значення. Важливо, однак, що автор констатує потребу в подальшій дискусії: «Викладаючи свої міркування щодо походження та семантичного розвитку лексеми *pantałyk* та словосполучення *zbić z pantałyku*, я переконаний, що на цьому дискусія не закінчується і що незабаром з'являться нові, оригінальні погляди на розглядані тут питання» [Fałowski : 145].

Отже, продовжимо дискусію. Етимологія слова *пантелик* уже привертала увагу дослідників, див., наприклад: (ЭСБМ; БМС); [Ужченко; Моško; Stachowski]). Іноді з'являються народні етимології фантастичного польоту думки, зокрема: «Ми нерідко використовуємо вираз “збити з пантелику” (“спантеличити”), тобто дезорієнтувати, заморочити голову, вивести з рівноваги, збентежити, збити зі шляху. Збити з пантелику — це погано. Отже, пантелик — це добре. Що ж означає слово пантелик? Воно має два корені: *пан і *тел та іменниковий суфікс -ик. “Пан” означає весь, загальний, цілісний, наприклад: пан — господар, самодостатня людина, “сам собі пан”; панамериканський; панорама (широка картина, погляд згори). Старогрецькою мовою слово “пан” (παν-) означає “все”. Корінь *тел означає “досконалий”, “довершений”. Тому “пантелик” означає вседосконалість, всецілісність, всегармонійність. Відповідно, “збити з пантелику” — вивести зі стану цілісності, гармонії, досконалості. Вивчаймо істинні значення слів! Тоді нас ніхто не зіб'є з пантелику» [Каганець]. Не менш екзотичним є пояснення С. Кржижановського: «Справжнє значення цього дивного слова, яке потрапило мені під олівець, не дуже зрозуміле: воно може походити від *παντα* “увесь” і *λευκος* “білий”» [Krzyszhanovsky : 68].

Науково обґрунтований коментар до слова *пантелик* подає Г. П. Півторак в «Етимологічному словнику української мови»: «Пантелик (у виразі *збити з пантелику* “викликати замішання в кого-небудь; спантеличити, дезорієнтувати, заплутати”) <...> — рос., білор. панталык, пол. *pantałyk* — не зовсім ясне. Припускають спорідненість у слов'янських мовах слів укр. *пантлик*, *пантлика* “стрічка”, пол. *pełtik*, *pełlika* “петля, зав'язка”, слц. *pántik* “петля” з австро-баварським *pantl* “зав'язка, стрічка” (нвн. *Vand* “зав'язка”) та вважають безпідставним припущення Корша про походження *пантелик* від аз. *ränd* “мистецтво, хитрощі, виверт”. У другому значенні пантелик — “гачок для вішання одягу” — неясне; можливо, пов'язане з *пантлика* “стрічка”, *пантличка* “петля з тасьми”» (ЕСУМ, 4 : 278). Друге значення “гачок для вішання одягу” дало підстави польському досліднику М. Стаховському наполягати на польських джерелах слова *пантелик*. Причому авторові зовсім не важить той факт, що в українській мові це слово відоме з кінця XVIII ст., а в польській — лише з середини XIX ст. М. Стаховський стверджує: «В українській мові **наше** (виділено нами. — Л. Д.) слово виступає насправді у двох випадках: або як компонент звороту *збити з пантелику*, або як апелятив зі значенням “гачок для вішання одягу”. У цій ситуації належало би передусім з'ясувати стосунки на українському ґрунті» [Stachowski : 182]. І якщо, на думку дослідника, в українській мові не можна пояснити розвиток семантики словосполучення *збити з гачка* (*zbić z haczyka*) → ‘заплутатися’ → ‘заплутати’, то це означає, що в українській мові немає апелятива, який міг би бути основою фразеологічного звороту. І поки такий апелятив не буде знайдено чи не пояснено його відсутність, хронологія не матиме ніякого зна-

чення. Натомість відсутність вислову *zbić z pantaląku* в польській мові до XIX ст. М. Стаховський пояснює його розмовним характером, неаристократичністю, через що він не потрапив у художню літературу і словники. Такий аргумент навряд чи можна вважати переконливим, по-перше, тому, що йдеться не про дописемний період поширення вислову *zbić z pantaląku*, а по-друге, польські лексикографи завжди максимально повно реєстрували словниковий склад своєї мови в усій сукупності її розмовних і літературних ознак. Стосовно перспектив з'ясування впливу українського слова *пантелік* зі значенням 'стрічка, петля з тасьми' на семантику українського вислову *збити з пантелику* можна сказати, що виявляти такий зв'язок навряд чи доцільно, оскільки ні стрічка, ні петля з тасьми не мають семантичного зв'язку зі словом *глузд*, на яке вказував І. Котляревський: «панталікь, глуздъ» (Котл.1798 : 15). До того ж слово *пантелік* 'стрічка' належить до південно-західного наріччя (Ониш. : 38; Спан., Супр. : 523) і сумнівно, що могло перетинатися з лексикою південно-східного наріччя, зокрема середньо-наддніпрянською (полтавською) говіркою І. Котляревського, яка потенційно могла вплинути на слово *пантелік*. Завершуючи статтю, М. Стаховський висловив надію, що його етимологія є перспективною і в майбутньому «не зазнає істотних змін» [Stachowski: 183]. Як контраргумент можна лише навести думку польських дослідників Л. Драбік, Е. Соболь: «<...> національні фразеологізми <...> неперекладні дослівно іноземними мовами, напр., <...> *збити з пантелику*. Переклад таких зворотів може містити або описову структуру, або ідіому зі значенням, близьким до польського» (SPP : 1151).

Слід зауважити, що А. Фаловський, визнаючи українське походження слова *пантелік*, не коментує версію М. Стаховського, натомість зосереджується на аргументах О. Ніколаєвої, С. Ніколаєва та Л. Даниленко. Розвідка вченого складається з двох частин. Перша представляє висновки, що впливають з досліджень згаданих вище авторів. Польський дослідник визнає наявність фразеологізму *збити з пантелику*, крім польської мови, лише в східнослов'янських мовах; популярність поеми «Енеїда» І. Котляревського пов'язує з її численними українськими рукописними списками, через які проникав у сусідні мови цей образний вислів, зокрема в польську мову з української, а не з російської, як вважали О. Ніколаєва, С. Ніколаєв [Николаева, Николаев : 746], що, власне, відтворює обґрунтовану нами хронологічну послідовність входження фразеологізму в слов'янські мови: укр. *пантелік* — рос. *панталык* — пол. *pantaląk* — білор. *панталык* [Даниленко : 327].

Друга частина статті А.Фаловського присвячена етимології. У ній версія О. Ніколаєвої, С. Ніколаєва і версія Л. Даниленко коментуються і заперечуються. Спершу автор поділяє нашу думку стосовно вразливості аргументів російських філологів, які слідом за польським дослідником Е. Моськом спиралися на давньопольське слово *pontał* та його деминутив *pontalik* у значенні ювелірної прикраси з дорогоцінних каменів і металів у вигляді брошки, яку носили на верхньому одязі та на капелюхах, причому не лише жінки, але й чоловіки могли прикрашати ними ще й свої зачіски. Мода на них прийшла до Польщі з Італії в XVI ст., разом з нею прийшло і слово, що надовго закріпилося в польській мові. На думку російських авторів, така прикраса була ознакою високого соціального статусу й багатства. І якщо її з людини збивали, то в метафоричному сенсі це означало, що з неї збивали гордість, зарозумілість, бундючність. Звідси нібито первісне значення польського вислову *zbić z pantaląku* — 'збити пихатість, чванливість'. А. Фаловський зауважує,

що *pontalik* 'понталік' був лише одним з багатьох, причому дрібним декоративним елементом, і його важко вважати якимось окремим виявом гордині та пихи соціальних верств із високим матеріальним статусом. Семантична еволюція фразеологізму від 'звалити ударом → скинути понталік → збити пиху, гордість' і т.под. виявилася непереконаливою. Впадає в око, що на гіпотезу російських лінгвістів явно мали вплив білоруські етимологи, які подають два значення слова *панталык*: «'фанаберыя, пыха' та 'розум, троп'»; збіць(ца) з панталыку 'збіць(ца) з розуму'» (ЭСБМ, 8 : 151).

Версію Л. Даниленко польський лінгвіст вважає «спокусливою й логічно виправданою», однак неприйнятною. Серед недоліків зауважено: «Авторка, мабуть, переоцінила інтелектуальні можливості І. Котляревського в галузі мовознавства, особливо індоевропейського (це мовознавство розвинулося лише в першій половині XIX ст.). Важко запідозрити творця "Енеїди" в усвідомленні генетичної спорідненості українського шляху із згаданими в ньому паралельними індоевропейськими формами, а також у здатності створити індоевропейський (греко)-тюркський гібрид за участю тюркського суфікса *-лик* у значенні 'місце'» [Fałowski : 142].

Певно, щоб вигадати слово *пантелік*, І. Котляревському зовсім не потрібно було оперувати знаннями індоевропейських мов. Достатньо було знань класичних мов (латинської, грецької), а також німецької, французької, які він вивчав у Полтавській семінарії, на що вказували дослідники ще на початку XX ст.: «Текст латинський у Котляревського був безперечно: це показують наведені нижче цитати» [Стешенко : 56]. Власне, це засвідчують самі уривки з «Енеїди»: «Енеус ностер магнуc панус І славний Троянорум князь» (Котл. 1969 : IV, 44; тут і далі за цим виданням римські цифри позначають частину поеми, арабські — строфу), «Піярська граматка» — найпоширеніша шкільна граматика латинської мови в Україні в другій половині XVIII – першій половині XIX ст. (Котл. 1969 : IV, 33) та ін.

У своїй концепції А. Фаловський розглядає грецьку мову як можливе джерело українського слова *пантелік*, спираючись на ідею І. Вагилевича, цитовану нами [Даниленко : 331]. Польський дослідник пропонує первісне значення виразу *збити з пантеліку* як 'позбавити когось розуму, здорового глузду' [Fałowski : 144]. Для підкріплення цієї версії наведено два аргументи. Перший — це семантичні тлумачення в найдавніших зразках уживання цього словосполучення: у граматиці О. Павловського, в українсько-російському словнику, доданому до видання «Енеїди», у словниках Ф. Шимкевича та П. Білецького-Носенка і т. ін. Другий аргумент полягає в тому, що вислови в мовах-реципієнтах — російській (*сбить с толку, сбить с пути*), польській (*zbić z tropu*), білоруській (*збіць з толку, тропу*) — є синонімічними утвореннями до українського звороту. Щодо обох аргументів дозволимо собі висловити такі застереження. Згадані праці Павловського, Шимкевича, Білецького-Носенка (до цього переліку можна додати В. Н. Смирницького, М. В. Гоголя та ін.) були опубліковані після І. Котляревського, вони не містили авторських оригінальних ідей, а лише зафіксували перше значення слова *пантелік* з першого видання «Енеїди»: «понталік, глузд» (Котл. 1798 : 15). А названі слов'янські відповідники, зокрема рос. *сбить с пути*, не підкріплюють мотиваційного зв'язку фраземи з версією автора 'позбавити когось розуму, здорового глузду'.

Обґрунтовуючи грецьке походження слова *пантелік*, А. Фаловський наводить низку слів, які могли послужити основою для словотворення:

«*παντέλεια* ‘досконалість, повнота, найвищий ступінь’, *παντέλειος*, *παντέλης* ‘досконалий у всіх відношеннях’, *панτελής* ‘той, хто все робить’ і, можливо, *πάντολμος* ‘сміливий, готовий на все, безстрашний, відважний’, а також *τέλειος* ‘досконалий (про особу)’, *τόλμα* ‘мужність, сміливість; зухвалість, досконалість’, *τολμάω* ‘бути хоробрим, мати відвагу’, *τολμήμα* ‘ризикований, відважний, зухвалий вчинок, дія’, *τολμηρός* ‘терплячий, наполегливий, відважний’, *τολμήσις* ‘зухвалість, сміливий вчинок’, *τολμητής* ‘сміливець, здатний на ризик’, а роль форманта виконував український суфікс *-ик*» [Fałowski : 144]. Характерно, що грецькі слова як потенційні словформи не переконують самого автора: «Хоча наведені вище грецькі лексеми прямо не вказують на значення “розум, здоровий глузд”, вони опосередковано стосуються інтелекту як сукупності людських знань і розумових здібностей, таких як досконалість, здатність діяти бездоганно, сміливо, виявляти терпіння, витримку, вміння ризикувати тощо» (там само). Зазначені характеристики інтелекту, однак, не узгоджуються з протилежними, що їх далі з тексту наводить дослідник (*суцїга, паливода, горлоріз*), а задекларований у резюме висновок — «Особливу увагу приділено оригінальному значенню згаданої вище лексеми» [Fałowski : 137] — на жаль, не отримав доказів прямого грецького впливу.

У нашій першій статті про походження українського слова *пантелік* було згадано працю І. Вагилевича «Rozprawy o języku południowo-ruskim» (1841–1843 pp.): «До більш-менш вірогідних безпосередніх переймань українською мовою з грецької, гадаємо, можна віднести пантелік (*παντάλας*)» [Даниленко : 331]. Ця гіпотеза, свого часу оприлюднена Й. Дзендзелівським за рукописами І. Вагилевича [Дзендзелівський : 144, 146], у мовознавчій літературі так і не знайшла підтвердження. На жаль, і нам тоді бракувало достатньо матеріалу. Спробуємо її обґрунтувати тепер.

Як удалося виявити, переклад трагедії давньогрецького драматурга *Еврипіда* «Гекаба» містить словничок, у якому *παντάλας* тлумачиться як складне слово: «*παν-τλήμων, -ον = παντάλας*» (Нес. : XXIX, XXXVII), де *пан-* ‘весь, цілий’, а *τλήμων* — ‘нешасний, жалюгідний’; див. також: *πάς, τλήμων = παντάλας* (GEL : 1094), *τλήμων, τλάμων* ‘нешасний’ (Двор., 2 : 1633). Слова *пан-* і *πάς*, род. відм. *παντος* у давньогрецькій мові означали ‘увесь, цілий’ (там само : 1268).

Етимологічний греко-латинський словник до слова *παντάλας* наводить коментар: «*compositaex τάλας, omnino miser, miserimus*», тобто ‘дуже нещасний, найнещасніший’, «*τριτάλας, ter miser, miserimus*» — ‘тричі нещасний’; до слова *τᾶλας* ‘нешасний жалюгідний’ зазначено компаратив *τᾶλαντερος*, суперлатив *τᾶλαντατος = miserimus* ‘найнещасніший’ (LGL : 632).

У багатьох джерелах давньогрецької мови слово *παντάλας*, зафіксоване у творах Еврипіда, Софокла, Есхіла, Платона (ALGL : 530; IA : 47; EGD : 993), також тлумачиться як ‘дуже нещасний’, пор.: *παντάλας, αἰνα, ἄν, (πᾶς, τάλας)* ‘all-wretched’ (GEL : 1093), *παντάλας* ‘дуже нещасний, найнещасніший’ (MLE : 5389), *пан-τλήμων, παντλάμων, gen. ονος* ‘дуже нещасний’ (Двор., 2 : 1231). До *παντάλας, παντλήμων* англо-грецький словник античної мови наводить відповідники *dejected, miserable, unhappy, wretched* ‘пригнічений, приголомшений, нещасний, жалюгідний’ (EGD : 246, 534, 920, 993). Це саме значення подає «Греко-латинсько-англійський лексикон», що містить тлумачення латинською та англійською мовами всіх слів, які зустрічаються в античних

творах від найдавнішого періоду до часів Птолемея Філадельфа: «Παντῶλας, ἀνα, ἄν, miserimus : most wretched» (GLEL : 364) — ‘найнещасніший’.

Наведені джерела дають можливість обґрунтувати походження слова *пантелик* від грецької основи *παντάλ-* з додаванням поширеного в українській мові суфікса *-ик* (імовірно, з метою створення рими — «сватоньку-старика, ізбий Енея з пантелику»), а первісне значення фразеологізму *збити з пантелику* можна представити у вигляді семантичної моделі «зробити дуже нещасним, найнещаснішим → ізбити / позбавити глузду, розуму». Юнона, звертаючись до Еола, просила: «Ізбий Енея з пантелику, <...> Пошли на його лихо злеє» (I, 5–6). Дальший шлях Енея був таким: «Прокляті вири роздулися, А море з лиха аж реве. Слізьми троянці облилися, Енея за живіт бере. Всі човники їх розчухрало, Багацько війська тут пропало. Тоді набрались всі *сто лих!*» (I, 10). Пор. також семантику церковнослов'янізму *избыти, избити*, що означає ‘позбутися’ (СУМ XVI–XVII : 41). Звідси випливає, що рядок «Ізбий Енея з пантелику» прочитується у такий спосіб: спричини / створи розгубленість, сум'яття, збентеженість → зроби найнещаснішим через втрату розсудливості → позбав глузду/ пантелику.

У сучасній українській мові зафіксовано два значення фразеологізму *збити з пантелику*: «Збивати (збити) з пантелику (рідко з толку, діал. з пливу): а) викликати замішання в кого-небудь: спантеличувати, дезорієнтувати, заплутувати; б) змушувати кого-небудь поводити себе, діяти нерозумно» (СУМ, 3 : 431). Ті самі два значення подає фразеологічний словник української мови (ФСУМ, 1 : 322). Важливим є варіант *збити з пливу*.

В українських діалектах XIX ст. слово *плив* ‘течія, потік’, споріднені *пливець, пливак* від *плисти* (ЕСУМ, 4 : 444–445), було досить поширеним, а образний вислів *збити з пливу* вживався як варіант *збити з пантелику*, пор.: ‘збивати з пантелику, з пливу, з плигу’ (Грінч. : 658), ‘збити кого з пантелику (з плигу, з пливу)’ (РУС : 435), ‘збивати, збити з пантелику, з пливу, з плигу’ (МУФ : 112); *збити з пливу* ‘дезорієнтувати, заплутати’ (Ужч. В., Ужч. Д. : 393); у Тараса Шевченка: «А Борнц (Роберт Бернс. — Л.Д.) усе-таки поет народний і великий. І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пливу латинь» (СМШ : 269).

Затемнення внутрішньої форми слова *пантелик*, його зрощення в усіх тлумачних та етимологічних словниках XIX–XX ст. лише з усталеним висловом (див., напр.: МНС, 2 : 600; Огієн., 4 : 19 та ін.) спричинило семантичну еволюцію фразеологізму *збити з пантелику* → ‘збити з правильного шляху, дезорієнтувати, заплутати’. Цьому посприяв і контекст «Енеїди», пов'язаний з морським шляхом Енея: «Ізбий Енея з пантелику, Тепер *пливе* на морі він <...>» (I, 5–6). Зрештою, пряму вказівку на значення слова *пантелик* ‘дорога, путь’ містить ціла низка словників XIX – початку XX ст., напр.: «пантелиць (пентелиць). Сбить сь толку, сбить сь пути. Свести сь ума» (Біл.-Нос. : 271); у О. Барвінського та А. Крушельницького (упорядників читанок з української літератури для середніх шкіл, гімназій та вчительських семінарій другої половини XIX ст. – початку XX ст.) до рядка «Ізбий Енея з пантелику» виявляємо коментар «з дороги, з толку» (Барв. 1901 : 310), «збити з пуття, з дороги, з толку» (Барв. 1916 : 2), «збити з пуття, з дороги, з розуму» (Круш. : 2). У словнику за редакцією А. Кримського представлено синонімічний ряд: *збити з пантелику, знепутити, збитися з дороги, знепутитися* (РУСПМ: 175). «Фразеологізми подібного плану — збитися з плигу, збитися з пливу, збитися з пантелику — передають відхилення в природній

течії руху чи ході думки» [Ужченко : 131]. Наша версія, запропонована в першій статті, ґрунтувалася саме на ідеї значення слова *пантелік* 'морська дорога, путь' як наслідок контамінації гр. *πατος* 'дорога' (Двор., 2 : 1270) і *ποντος* 'море' (там само : 1355) → *панто*+*лік* (-лік — суфікс абстрактних імен) → *пантелік*, звідси одне із сучасних значень 'дезорієнтувати, заплутати'. Аналіз різних джерел ХІХ ст. засвідчив, що сполука *збити з пантелику* часто використовувалася у значенні 'дезорієнтувати, збити зі шляху', наприклад, у Марка Вовчка: «Чого це я так біжу? От збили мене з пантелику, вражі приятелі! Не буде пуття!» (Марко Вовчок : 373).

Цікавим є також інший варіант досліджуваного фразеологізму — *збити з плигу*, що трапляється лише в «Енеїді» І. Котляревського. Слово *плиг*, на відміну від *пантелік*, має цілком прозоре значення: 'стрибок' (СУМ, 6 : 582). Прийняти синонімію *плив* і *плиг* неможливо ніяк. Не виключено, що могла статися помилка при переписуванні численних рукописів поеми, зумовлена близькістю слів: *з пливу* — *з плигу*, але цікаво, що в тій-таки поемі рядок «Еней од страху з плигу збився, В умі сердега помішавсь І зараз сам не свій зробився» [Котл. 1969, II, 30] значення *збитися з плигу* характеризує психічний стан героя, близького до втрати глузду, розуму. Цю фразеологічну синонімію добре відображено у словнику за редакцією А. Кримського: «позбавляти, позбавити розуму кого, відбирати, відібрати розум, (насм.) глузд, пантелік кому, з[о]безглуздити кого. Який вас обезглуздив кат. *Котл., IV, 91*» (РУС : 955).

Наша нова гіпотеза та її аргументи стосовно грецького етимона *πανταλας* до українського слова *пантелік* і фразеологізму *збити з пантелику*, як видається, дають підстави поставити в цій дискусії крапку.

ЛІТЕРАТУРА

- Даниленко Л.І. Український *пантелік* та його рецепція у слов'янських мовах (до походження фразеологізму *збити з пантелику*). *Slavia Orientalis*. 2020. № 2. С. 319–334.
- Дзєндзелівський Й. Іван Вагилевич — перший дослідник іншомовних запозичень в українській мові. *До джерел* : зб. наук. пр. на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя / ред. кол.: І. Гирич та ін.; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ; Львів : б. в., 2004. С. 142–172.
- Каганець І. Що таке «пантелік»? *Народний оглядач*. 23.04.2015. URL: <http://surl.li/uwwhln> (дата звернення: 19.12.2024).
- Николаєва Е., Николаев С. О сложности взаимовлияния близкородственных языков (на примере выражения *сбить с панталыку*). *Slavia Orientalis*. 2019. № 4. С. 741–750.
- Стешенко І. Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з іншими текстами. *Зан. Наук. тов-ва ім. Шевченка в Києві*. Київ : З друкарні І. Чоколова, 1911. Кн. 9. С. 53–85.
- Ужченко В. *Образи рідної мови*. 2-ге вид., випр. і допов. Луганськ : Знання, 2005. 236 с.
- Fałowski A. O *pantałyku* raz jeszcze. *Slavia Orientalis*. 2024. N 1. S. 137–146.
- Krzyszczanovsky S. *Autobiography of a corpse* / Introd. A. Thirlwell. New York : New York Review Books, 2013. 230 p.
- Moško E. Zwrot *zbić z pantałyku*, *stpol.* i gwarowe *patoleć*, *patolek* oraz nazwisko *Patolek* (XVII w.). *Poradnik językowy*. 1977. N 6. S. 263–275.
- Stachowski M. Polskie *pantałyk* i jego wschodniosłowiańskie, słowackie i morawskie odpowiedniki — uwagi o pochodzeniu. *LingVaria*. 2017. N 2 (24). S. 179–183.

ДЖЕРЕЛА

- Барв. 1901 Барвінський О. Вибір з українсько-руської літератури для учительських семінарій. Львів : З друкарні Наук. тов-ва ім. Шевченка, 1901. 315 с.
- Барв. 1916 Барвінський О. Віймки з української народної літератури. Львів : Накладом вид-ва шк. книжок, 1916. Ч.1. 423 с.
- Біл.-Нос. Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. Київ : Наук. думка, 1966. 421 с.
- БМС Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. Около 6000 фразеологизмов / ред. В. М. Мокиенко. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Астрель, 2005. 926 с.
- Грінч. Словарь української мови: в 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ : Наук. думка, 1908. Т. 2. 573 с.
- Двор. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: в 2 т. Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. Т. 2. С.1045–1811.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / голов. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4. 656 с.
- Котл.1798 Малороссійская Енеида въ трехъ частяхъ. Съ приобщеніемъ значенія малороссійскихъ словъ какъ содержащихся въ оной, такъ и весьма многихъ другихъ. Енеида на малороссійській языкъ перелиціованная И. Котляревскимъ. Санкт-Петербург, 1798. 72 с. + 24 с.
- Котл.1969 Котляревський І. П. Повне зібрання творів. Київ: Наук. думка, 1969. 512 с.
- Круш. Крушельницький А. Вибір з українського народного письменства. Для сьомої класи середніх шкіл; для третьої класи колегії. Київ; Відень; Львів : Чайка, 1922. Т. 1. 626 с.
- Марко Вовчок Марко Вовчок. Маруся. Твори. Харків; Київ: Вид-во «Література і мистецтво», 1933. 436 с.
- МНС Желехівський Є. Малорусько-німецький словар : в 2 т. Львів : З друкарні тов-ва ім. Шевченка, 1886. Т. 2. С. 593–1117.
- МУФ Дубровський В. Московсько-українська фразеологія. Київ : Друкарня Київ. друкар. спілки, 1917. 147 с.
- Огієн. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. Вінніпег: Накладом тов-ва «Волинь», 1994. Т. 4. 548 с.
- Ониш. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. Київ : Наук. думка, 1984. Ч. 2. 515 с.
- РУС Російсько-український словник : в 4 т. / за ред. А. Ю. Кримського; підгот. О. Телемко. Київ, 2007. Т. 1. URL: <http://surl.li/eoynmy>. (дата звернення: 19.12.2024).
- РУСПМ Російсько-український словник правничої мови / за ред. А. Ю. Кримського. Київ : З друкарні Укр. Акад. Наук, 1926. 227 с.
- СМШ Словник мови Шевченка : в 2 т. Київ: Наук. думка, 1964. Т. 1. 484 с.
- Спан., Супр. Словник українських говірок Бузько-Ігульського межиріччя / уклад.: Л. С. Спанатій, А. П. Супрун. Миколаїв : Піон, 2018. 875 с.
- СУМ Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3. 744 с.; 1975. Т. 6. 832 с.

- СУМ XVI–XVII Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. Вип. 13. 241 с.
- Ужч. В., Ужч. Д. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. 6-те вид., допов. і перероб. Луганськ : Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2013. 551 с.
- ФСУМ Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. 1. С. 3–528.
- ЭСБМ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 14 т. / уклад.: Г. А. Цыхун і ін.; рэд. В. У. Мартынаў. Мінск : Навука і тэхніка, 1993. Т. 8. 270 с.
- ALGL Appendix ad lexicon graeco-latinum by Askew Anthony. Londini : G. Leigh, Sotheby, 1789. 623 p.
- EGD English-Greek dictionary: a vocabulary of the Attic language. London : Routledge, Kegan, 1932. 1048 p.
- GEL Greek-English lexicon, based on the German work of Francis Passow. New York : Harper, 1848. 1752 p.
- GLEL Greek gradus; or, A Greek, Latin and English prosodial lexicon; containing the interpretation, in Latin and English, of all words which occur in the Greek poets, from the earliest period to the time of Ptolemy Philadelphus, with quantities of the syllables verified by authorities / By J. Brasse. London : Longman, Brown, Green, and Longmans, 1842, 548 p.
- Нес. Hecuba of Euripides / introd. and notes by the A. W. Upcott. London : Bell, 1901. 135 + XLI p.
- IA Indices Attici. Or a guide to the quantity of the Greek penultima, chiefly with reference to Attic writers. London: Oxford, 1824. 70 p.
- LGL Lexicon Graeco-Latinum: e probatis auctoribus locupletatum cum indicibus et Graeco et Latino, auctis et correctis. Additum auctarium dialectorum, in tabulas compendiose redactarum. Accedunt lexicon etymologicum, cum thematibus investigatu difficilioribus et anomalis, et Joannis Meursii glossarium contractum hactenus desideratum. Londini : Priestley, 1820. 1302 p.
- MLE Dimitrakos D. Mega Lexikon Ellinikis. Athens : Ekdosis Domi A. E. Vol. 10. P. 4865–5408. URL: <http://surl.li/hqwgss> (дата звернення: 10.12.2024).
- SPP Słownik poprawnej polszczyzny / L. Drabik, E. Sobol. Warszawa : Wyd-wo naukowe PWN, 2011. 1160 s.

Дата надходження до редакції: 18.03.2025

Дата надходження після доопрацювання: 03.04.2025

Дата затвердження редакцією: 09.04.2025

REFERENCES

- Danylenko L. I. (2020). Ukrainyskiy pantelyk ta yoho retseptsiia u slov'ian- skykh movakh (do pokhodzhennia frazeolohizmu zbyty z pantelyku). *Slavia Orientalis*, (2), 319–334. [In Ukrainian].
- Dzendzelivskiy Y. (2004). Ivan Vahylevych—pershyi doslidnyk inshomovnykh zapozychen v ukrainskii movi. Do dzherel: zb. nauk. prats na poshanu O. Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia. I. Hyrych (Chief Ed.) at al.; Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta

- dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. Kyiv; Lviv: [no publ.], 142–172. [In Ukrainian].
- Krzhizhanovsky S. (2013). *Autobiography of a corpse*. Introd. A. Thirlwell. New York: New York Review Books.
- Kahanets I. (23.04.2015). Shcho take «pantelyk»? Narodnyi ohliadach. URL: <http://surl.li/uuwahl> (last accessed: 19.12.2024). [In Ukrainian].
- Nikolaeva E., Nikolaev S. (2019). O slozhnosti vzaimovliianiia blizkorodstvennykh yazykov (na primere vyrazheniia sbyt s pantalyku). *Slavia Orientalis*, (4), 741–750. [In Russian].
- Steshenko I. (1911). Eneida Kotliarevskoho i Kotelnytskoho v porivnianni z inshymy tekstamy. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka v Kyievi*. Kyiv: Z drukarni I. Chokolova, (9), 53–85. [In Ukrainian].
- Uzhchenko V. (2005). *Obrazy ridnoi movy*. 2nd ed. Luhansk: Znannia. [In Ukrainian].
- Fałowski A. (2024). Opantałyku raz jeszcze. *Slavia Orientalis*, (1), 137–146.
- Moško E. (1977). Zwrot zbić z pantałyku, stpol. i gwarowe patołąć, patołąk oraz nazwisko Patołąk (XVII w.). *Poradnik językowy*, (6), 263–275.
- Stachowski M. (2017). Polskie *pantałyk* i jego wschodniosłowiańskie, słowackie i morawskie odpowiedniki — uwagi o pochodzeniu. *LingVaria*, 2 (24), 179–183. [In Polish].

SOURCES

- Barv. 1901 Barvynskyi O. (1901). *Vybir z ukrainsko-ruskoj literatury dlia uchytelskykh seminarii*. Lviv: Z drukarni Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. [In Ukrainian].
- Barv. 1916 Barvynskyi O. (1916). *Vyimky z ukrainskoj narodnoj literatury*. U Lvovi: Nakladom vydavnytstva shkilnykh knyzhok. Part 1. [In Ukrainian].
- Bil.-Nos. Biletskyi-Nosenko P. P. (1966). *Slovyk ukrainskoj movy*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- BMS Birikh A. K., Mokienko V. M., Stepanova L. Y. (2005). *Russkaia frazeolohiia. Istoryko-etimolohycheskyi slovar. Okolo 6000 frazeolohyzmov*. V. M. Mokienko (Ed.). 3-e izd., ispr. i dop. Moscow: Astrel. [In Russian].
- Marko Vovchok Marko Vovchok. *Marusia*. (1933). *Tvory*. Kharkiv; Kyiv: Vydavnytstvo «Literatura i mystetstvo». [In Ukrainian].
- Hrinch. *Slovar ukrainskoj movy: in 4 vols. Vol. 2. (1907–1909)*. B. Hrinchenko (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Dvor. Dvoretzkiy I. H. (1958). *Drevnehrechesko-russkyi slovar': in 2 vols. Vol. 2*. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i nacional'nykh slovarei. [In Russian].
- ESUM *Etymolohichni slovyk ukrainskoj movy: in 7 vols. (2003). Vol. 4*. O. S. Melnychuk (Chief Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Kotl.1798 *Malorossiiskaia Eneida vъ trekhъ chastiakhъ. Sъ priobshcheniemъ znacheniiia malorossiiskykhъ slovъ kakъ soderzhashchykhъsia vъ onoi, takъ i vesma mnohykhъ druhykhъ. Eneida na malorossiiskii yazyk perelytsiovannaia Y. Kotliarevskymъ. (1798)*. Sankt-Peterburh. [In Ukrainian].
- Kotl.1969 Kotliarevskyi I. P. (1969). *Povne zibrannia tvoriv*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Krush Krushelnytskyi A. (1922). *Vybir z ukrainskoho narodnoho pysmenstva. Dlia sianoi klasy serednykh shkil; dlia tretoi klasy*

	kolegii. Kyiv; Vien; Lviv: Chaika. Vol. 1. [In Ukrainian].
MNS	Zhelekhivskiy Ye. (1886). Malorusko-nimetskiy slovar. Vol. 2. Lviv: Z drukarni tovarystva ymeni Shevchenka. [In Ukrainian].
MUF	Dubrovskiy V. (1917). Moskovsko-ukrainska frazeolohiia. Kyiv: Drukarnia Kyivskoi drukarskoi spilky. [In Ukrainian].
Ohiiien.	Ohiienko I. (1994). Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 4 vol. Vol. 4. Vinnipeh: Nakladom tovarystva «Volyn». [In Ukrainian].
Onysh.	Onyshkevych M. I. (1984). Slovnyk boikivskykh hovirok: in 2 vol. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
RUS	Rosiisko-ukrainskiy slovnyk. Vol. 1. (1924). A. Yu. Krymskiy (Ed.). Pidhot. O. Telemko. Kyiv. URL: http://surl.li/eoynmy (last accessed: 19.12.2024). [In Ukrainian and Russian].
RUSPM	Rosiisko-ukrainskiy slovnyk pravnychoi movy. (1926). A. Yu. Krymskiy (Ed.). Kyiv: Z drukarni Ukrainskoi Akademii Nauk. [In Ukrainian and Russian].
SMSH	Slovnyk movy Shevchenka: in 2 vols. Vol. 1. (1964). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Span., Supr.	Slovnyk ukrainskykh hovirok Buzko-Inhulskoho mezhyrichchia. (2018). L. S. Spanatii, A. P. Suprun (Comps.). Mykolaiv: Ilion. [In Ukrainian].
SUM	Slovnyk ukrainskoi movy: in 11 vols. Vol. 3 (1971). Vol. 6 (1975). I. K. Bilodid (Chief Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
SUM	Slovnyk ukrainskoi movy XVI — pershoi polovyny XVII st..(2006), (13).
XVI–XVII	Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
Uzhch. V., Uzhch. D.	Uzhchenko V., Uzhchenko D. (2013). Frazeolohichnyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu. 6-e vyd., dop. i pererob. Luhansk: LNU imeni Tarasa Shevchenka. [In Ukrainian].
FSUM	Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy. (1993). V. M. Bilonozhenko et al. (Comps.). Book 2. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
ESBM	Etymalahichny slovnik belaruskay movy: v 14 vol Vol. 8. (1993). H. A. Tsykhun et al. (Comps.). Minsk: Navuka i tekhnika. [In Belarusian].
ALGL	Appendix ad lexicon graeco-latinum by Askew Anthony. (1789). Londini, apud G. Leigh et J. Sotheby.
EGD	English-Greek dictionary: a vocabulary of the Attic language. (1932). London: Routledge & Kegan.
GEL	Greek-English lexicon, based on the German work of Francis Passow. (1848). New York: Harper.
GLEL	Greek gradus; or, A Greek, Latin and English prosodial lexicon; containing the interpretation, in Latin and English, of all words which occur in the Greek poets, from the earliest period to the time of Ptolemy Philadelphus, with quantities of the syllables verified by authorities. By Brasse John. (1842). London: Longman, Brown, Green, and Longmans.
Hec.	Hecuba of Euripides. A. W. Upcott (Introd., notes). (1901). London: Bell.
IA	Indices Attici. Or a guide to the quantity of the Greek penultima, chiefly with reference to Attic writers. (1824). London: Oxford.
LGL	Lexicon Graeco-Latinum: e probatis auctoribus locupletatum cum

indicibus et Graeco et Latino, auctis et correctis. Additum auctarium dialectorum, in tabulas compendiose redactarum. Accedunt lexicon etymologicum, cum thematibus investigatu difficilioribus et anomalis, et Joannis Meursii glossarium contractum hactenus desideratum. (1820). Londini: Priestley. [In Greek].

MLE Dimitrakos D. *Mega Lexikon Ellinikis*. Athens: Ekdotis Domi A. E. Vol. 10. URL: <http://surl.li/hqwgss> (last accessed: 10.12.2024).

SPP *Słownik poprawnej polszczyzny*. (2011). L. Drabik, E. Sobol. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

Received: 18.03.2025

Received in revised form: 03.04.2025

Accepted: 09.04.2025

Liudmyla DANYLENKO

Educational and Scientific Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
64/13 Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine
E-mail: dankoua@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>

ONCE MORE ON UKRAINIAN *PANTELYK*

The article continues the study of the etymology of the Ukrainian word *pantelyk* and its phraseological meaning *zbyty z pantelyku* («to confuse»). The focus is on a new hypothesis by the Polish linguist Adam Falowski, published in *Slavia Orientalis*. In addition to comments on the materials of recent articles, it outlines the prospects for further discussion. Today, various etymologies have been proposed (e.g., Polish, Greek), though none have been definitively proven. This study proposes a version of the ancient Greek roots of the word. The concept is based on the material of the oldest etymological, explanatory and bilingual dictionaries. Based on the analyzed sources, it seems likely that Ivan Kotliarevsky coined the word *pantelyk* from the Greek root *παντάλ-* with the addition of the commonly used Ukrainian suffix *-yk* (possibly to create a rhyme with «svatonykustaryku, izbii Eneia z pantelyku» /«Matchmaker-old man, throw Eney off his game»), while the original meaning of the phraseologism *zbyty z pantelyku* can be presented in the form of a semantic model «to make someone utterly miserable → to deprive them of sense or reason». It is also emphasized that the obscuration of the internal form of the word *pantelyk* led to the semantic evolution of the idiom *zbyty z pantelyku* («to throw off track») → «to lead astray, disorient, confuse». This was influenced not only by the context of the *Aeneid*, associated with Aeneas's sea voyage, but also by the expression's meaning, «to lead off the road or path», as recorded in many 19th to early 20th-century dictionaries. The version in our first article was based precisely on the idea of contamination of the Greek *πατος* («road») and *ποντος* («sea») → *pantelyk*. In modern Ukrainian, the idiom *zbyty z pantelyku* is recorded with two meanings, closely tied to the essence of the Ukrainian language and deeply rooted in its cultural heritage.

Keywords: Ukrainian language, ancient Greek language, phraseology, etymology, semantics, *zbyty z pantelyku*.